

UWAGI O CZASOWNIKACH ROSYJSKICH ZAPOŻYCZONYCH Z JĘZYKA POLSKIEGO

Autorzy wszystkich nieomal dotychczasowych publikacji traktujących o zapożyczeniach leksykalnych bądź semantycznych z języka polskiego rozpatrywali (i rozpatrują nadal) każdy migrujący wyraz jako jednostkę autonomiczną, nieposiadającą, przynajmniej początkowo, żadnego słotwórczego ani semantycznego powiązania ze swoim nowym środowiskiem. A przecież powiązania takie niejednokrotnie (osobliwie w ostatnich dwóch, trzech stuleciach) istniały. Zapewniały je przyswojone wcześniej lub niemal współcześnie z danym wyrazem inne, pokrewne mu genetycznie i znaczeniowo polonizmy.

Osobliwie często relacje takie zachodzić mogły (i chyba nawet musiały) wśród zapożyczonych z polskiego współprzysłowkowych czasowników prefiksalnych i ich motywantów bezprzedrostkowych. Stąd moje nimi szczególne zainteresowanie.

Jakkolwiek bynajmniej nie wszystkimi. Całkiem świadomie pomijam tu bowiem te z nich, które w języku rosyjskim występują lub występowały wyłącznie z przedrostkami jak też – co całkiem zrozumiałe – poświadczone są w nim tylko w formach bezprzedrostkowych. Toteż przedmiotem naszej analizy będą wyłącznie zespoły czasownikowe, składające się z jednego czasownika bezprzedrostkowego i jednego lub kilku identycznych z nim formalnie czasowników prefigownych. Materiał, jakim dysponujemy¹, składa się aż ze 195 takich zespołów // rodzin.

Naturalnie – jak łatwo było przewidzieć – dominują w tym zbiorze rodziny najmniejsze: dwu- i trójczłonowe. Tych pierwszych, składających się jedynie z czasownika bezprzedrostkowego i jednego prefiksального, mamy tu aż 96, tych drugich (czasownik bezprzedrostkowy + dwa czasowniki prefiksalne) – 45. A więc razem prawie trzy czwarte całego zbioru. Rodzin typu „1+3” znalazło się już tylko 24, typu „1+4” – 13, typu „1+5” – 7, typu „1+6” – 5, typu „1+7” – 2, typu „1+8” – 1, typu „1+9” – 2 i wreszcie typu „1+10” też tylko jedna.

Ostatnie trzy minizespoły (obejmujące łącznie zaledwie cztery rodziny czasownikowe) wykazują, że interesujące nas wyrazy mogły być formowane za pomocą aż kilkunastu różnych przedrostków. Toteż nie zaszkodzi przyjrzeć się im bliżej.

Pod względem ilościowym występujące tu prefiksy da się podzielić na trzy dostatecznie wyraziste podgrupy. Pierwszą tworzą cztery przedrostki cechujące się największą częstością użycia. Są to: *no-*, poświadczony aż w 79 różnych czasownikach prefiksalnych;

¹ *Słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, Kraków 1999.

за-, poświadczony w 58; на-, poświadczony w 44 i о- // -об- – w 43. W podgrupie drugiej plasują się przedrostki o częstotliwości od 30 do 20 użyć, a mianowicie: вы-, poświadczony w 29 różnych czasownikach prefiksalnych; с-, poświadczony w 27; ну- w 25; не- w 22 i от- w 20. Do podgrupy trzeciej wchodzi wreszcie под- i раз-, poświadczone jednakową liczbą 15 użyć; до-, poświadczony dwunastokrotnie; про-, poświadczony dziewięciokrotnie; у- pięciokrotnie; в- trzykrotnie; вэ- dwukrotnie; из- dwukrotnie i na koniec дез- wyłącznie w słowie *дезапробовать* i ре- w *реорганизовать*.

Poza dwoma ostatnimi przedrostkami pochodzenia łacińskiego, przyswojonymi przez język rosyjski stosunkowo późno, bo praktycznie chyba dopiero w XIX wieku, pozostałe wymienione wyżej morfemy afiksalne stanowią (lub przynajmniej stanowiły) wspólne dziedzictwo potomków Czecha, Lecha i Rusa. W naszym zbiorze są one zapisywane przeważnie w postaci graficzno-fonetycznej rusko-cerkiewnej, ale sporadycznie (osobliwie w dawniejszych tekstach) również w formach zdradzających ich lechicką proveniencję, np.: *нре-* w *нренповадуть* (XVI–XVII w.) czy *роз-* w *розбудовать* (XVI w.).

Kiedy jednak już mowa o chronologii, to stwierdzić wypada, że próby ustalenia realnego czasu funkcjonowania zapożyczeń polskich w języku rosyjskim (a niechybnie i innych w innych językach) stanowią jedno z najtrudniejszych, jeśli nie wręcz najtrudniejsze zadanie, jakie powinien starać się rozwiązać badacz kontaktów międzyjęzykowych.

Problem ten doskonale ilustruje nasz materiał, osobliwie zaś jego najliczniejszy zespół pierwszy, obejmujący, jak pamiętamy, rodziny dwuczłonowe. Dokładna lustracja wchodzących w jego skład czasowników pozwoliła stwierdzić, iż spośród 96 składających się nań dwuczłonowych rodzin, jedynie 43, a zatem mniej niż połowa, posiada dla obu swoich członów poświadczenia współczesne lub – mówiąc ostrożniej – dwudziestowieczne. Podzespół ten tworzy 26 par wyrazów języka literackiego (np.: *адресовать* od początku XVIII w. i *заадресовать* od końca XIX w.; *арендовать* od połowy XVII w. i *заарендовать* od XVII w.; *бастовать* od początku XIX w. i *забастовать* jeszcze od pierwszej połowy tegoż...), 14 par wyrazów znanych chyba wyłącznie gwarom rosyjskim, głównie oczywiście zachodnim (np.: *вартовать* – *повартовать*; *вендить* – *повендить*, *гошиться* – *загошиться*) i wreszcie trzy pary, których jeden człon posiada poświadczenie w języku literackim, drugi zaś obecnie tylko w gwarowym: literacki, poświadczony od połowy XIX wieku, czasownik *мордоваться* dopełnia gwarowy jego komponent *намордоваться*; literacki, poświadczony od pierwszej połowy XX wieku, czasownik *цацкаться* dopełnia gwarowy, poświadczony już z początkiem tegoż stulecia, komponent *нацацкаться*; literacki, poświadczony od pierwszej połowy XIX wieku, czasownik *шалевать* 'szalować, obijać deskami' dopełnia, poświadczony również od tego czasu, gwarowy czasownik *ошалевать*.

Wśród pozostałych 53 dwuwyrazowych rodzin rozpatrywanego przez nas zespołu wyodrębniają się wyraźnie dwa jeszcze równe nieomal ilościowo podzespoły: nieco większy, liczący 28 par czasownikowych, w których jeden z wyrazów każdej rodziny ma poświadczenie także (bądź tylko) w dwudziestowiecznych źródłach i drugi, nieco mniejszy, w którym żaden z czasowników takiego poświadczenia nie posiada.

Niestety, to jeszcze nie koniec podziałów tej części owego zespołu i związanych z tym problemów chronologizacji jego składników: w wymienionym dopiero co jego podzespole pierwszym występują w tych samych ilościach – 14:14 – zarówno takie pary, w których do czasów nam współczesnych przetrwały chyba tylko czasowniki bezprzedrostkowe (np.: *апробовать* posiada poświadczenia od początku XVIII w. do dziś, podczas gdy dla *дезапробовать* dysponujemy jedynie dokumentacją z początku XVIII w.; *бунтоваться* znane jest również od początku XVIII w. do dziś, podczas gdy dla

збунтоваться posiadamy dokumentację wyłącznie z końca XVII w. [!]; kulturalni Rosjanie, jeśli wierzyć siedemnastotomowemu słownikowi akademickiemu², *глянцевали* swoje obuwie dopiero od pierwszej połowy XIX w., natomiast, jak nam wiadomo z innego źródła, *выглянцевать* je mogli tylko w XVIII w.), jak też i takie, w których do czasów nam współczesnych zachowały się jedynie czasowniki prefiksalne, np.: poświadczonemu w dwudziestowiecznych gwarach czasownikowi *побачиться* odpowiada znany jedynie chyba w dziewiętnastowiecznym języku literackim *бачиться*; współczesnemu gwarowemu (jakkolwiek notowanemu w tekstach z XVII w.) czasownikowi *привитамь* odpowiada poświadczony tylko od XVII do XIX wieku bezprzedrostkowy *витамь*; znanemu dziś, a poświadczonemu dopiero od połowy XIX wieku *обжаловать* odpowiada w zabytkach od XVII do XIX wieku czasownik *жаловать* 'wyrażać żal, smucić się'.

Wśród wyrazów ostatniego, trzeciego podzespołu dwudziestu sześciu par czasowników nieposiadających dwudziestowiecznej dokumentacji trafiają się prawdopodobnie również słowa-efemerydy, jakie tylko raz (przypadkowo?) trafiły do tekstów rosyjskich. Ale może właśnie dlatego warto je tutaj odnotować:

<i>благать</i> (XIX w.)	—	<i>ублагать</i> (XVI w.)
<i>бронить</i> (XV–XIX w.)	—	<i>обронить</i> (XVII w. – gwary XIX w.)
<i>брудить</i> (pocz. XVIII w.)	—	<i>сбрудить</i> (XIX w.)
<i>вальчить</i> (XV–XVII w.)	—	<i>звальчить</i> (XVII w.)
<i>голиться</i> (XVIII–XIX w.)	—	<i>выголиться</i> (XIX w.)
<i>готоваться</i> (XVIII w.)	—	<i>наготоваться</i> (gwary XIX w.)
<i>деташовать</i> (pocz. XVIII w.)	—	<i>отдеташовать</i> (pocz. XVIII w.)
<i>жадать</i> (XVI–XIX w.)	—	<i>пожадать</i> (XVIII–XIX w.)
<i>зостать</i> (XVII–XVIII w.)	—	<i>позостать</i> (XVI w.) ³
<i>касовать</i> (XVIII w.)	—	<i>скасовать</i> (pocz. XVIII w.)
<i>крамарить</i> (XIX w.)	—	<i>накрамарить</i> (XIX w.)
<i>крыжовать</i> (XVII–XIX w.)	—	<i>укрыжовать</i> (XVII w.)
<i>литровать</i> 'cedzić' (XVII–XIX w.)	—	<i>вылитровать</i> (XIX w.)
<i>мовить</i> (XV w. – gwary XIX w.)	—	<i>намовить</i> (XVII w.)
<i>мусить</i> (XV–XIX w.)	—	<i>примусить</i> (XVIII w.)
<i>поживать</i> (XVII–XIX w.)	—	<i>споживать</i> (XIX w.)
<i>пущать</i> (XVII–XVIII w.)	—	<i>распущать</i> (XVIII w.)
<i>раховать</i> (XVIII w.)	—	<i>сраховать</i> (XIX w.)
<i>рушиться</i> (XVII–XVIII w.)	—	<i>порушиться</i> (XVII w.)
<i>сепаровать</i> (XIX w.)	—	<i>отсепаровать</i> (XIX w.)
<i>склепить</i> (XIX w.)	—	<i>засклепить</i> (XIX w.)
<i>смалить</i> (XIX w.)	—	<i>присмолить</i> (XIX w.)
<i>фортификовать</i> (pocz. XVIII w.)	—	<i>уфортификовать</i> (XVIII w.)
<i>чекать</i> (XVII–XIX w.)	—	<i>почекать</i> (XIX w.)
<i>шурмовать</i> 'szermować' (XVII–XVIII w.)	—	<i>зашурмовать</i> (XVIII w.)
<i>шпетить</i> (XVIII–XIX w.)	—	<i>ошпетить</i> (XIX w.)

² *Словарь современного русского литературного языка*, Москва–Ленинград 1950–1965.

³ *Зостать*, wobec braku w źródłach rosyjskich jego motywantu polskiego *ostać*, potraktowany tu został jako czasownik bezprzedrostkowy.

Otóż, jeśli przyjmiemy, a dalsze badania wniosą tu niechybnie jakieś korekty, że zarówno powyższe zestawienie materiałowe, jak i wcześniej przedstawione ujęcia ogólne odzwierciedlają w sposób statystycznie zadowalający chronologię zebranych w blisko dwustu grupach // rodzinach czasowników rosyjskich zapożyczonych z polskiego, będziemy mogli stwierdzić, iż:

1. Z ogólnej liczby 619 omawianych tu wyrazów (zarówno przedrostkowych, jak i bezprzedrostkowych) pierwsze poświadczenie w tekstach z XV wieku posiada 9, z wieku XVI – 46, z wieku XVII – 90, z XVIII – 120, z XIX – 193 i z XX – 159. Podkreślić jednak przy tym wyraźnie trzeba, że wśród tych ostatnich, formalnie dwudziestowiecznych, mniej więcej trzy czwarte całości stanowią słowa gwarowe, obce współczesnemu językowi literackiemu (lub szerzej: pisanemu), słowa zatem, których wcześniejszych losów na gruncie języka literackiego nie jesteśmy w stanie odtworzyć. To samo, jakkolwiek w nieporównanie mniejszym stopniu, dotyczy zbioru czasowników formalnie dziewiętnastowiecznych.

2. Z ogólnej liczby 233 omawianych tu wyrazów, jakie pojawiły się w języku rosyjskim nie później niż w XIX wieku i przetrwały do naszych czasów (tj. do XX w. włącznie), jedynie 3 (1 bezprzedrostkowy i 2 przedrostkowe) posiadają pierwsze poświadczenia już w tekstach z XV wieku, 21 (w tym 13 bezprzedrostkowych i 8 przedrostkowych) – w tekstach z XVI wieku, 36 (w tym 26 bezprzedrostkowych i 10 przedrostkowych) – w tekstach z XVII wieku, 79 (w tym 39 bezprzedrostkowych i 40 przedrostkowych) – w tekstach z XVIII wieku i wreszcie 94 (w tym 22 bezprzedrostkowe i 72 przedrostkowe) – dopiero w tekstach XIX wieku.

3. Do powyższego trzeba dodać, iż 5 wchodzących w skład opisanego zbioru czasowników (3 bezprzedrostkowe i 2 przedrostkowe) znanych jest również gwarom rosyjskim, a 17 innych (w tym 6 bezprzedrostkowych i 11 przedrostkowych) posiada dwudziestowieczne poświadczenia wyłącznie w języku gwarowym.

Semantyka czasowników przejętych z polskiego, jakie funkcjonują współcześnie w języku ogólnorosyjskim (zarówno w jego odmianie literackiej, jak i potocznej), pokrywa się zasadniczo z tą, którą mają (lub miały) ich pierwowzory polskie⁴. Co zaś szczególnie ciekawe i godne podkreślenia, niektóre z owych czasowników rosyjskich przybierały nawet nowe, dodatkowe znaczenia, o jakie nieco wcześniej wzbogaciły się ich nadwiślańskie prototypy. Przykładowo: wyraz *газовать*, który początkowo (mniej więcej przed siedemdziesięciu laty) oznaczał jedynie 'dodawać gazu, szybciej jechać samochodem', pod koniec XX wieku przybrał – na wzór polski – dodatkowe znaczenie 'pić w dużych ilościach wódkę', wyraz *опанать*, który w XIX wieku oznaczał tylko tyle, co 'skrobać', w pierwszej połowie XX wieku przybrał dodatkowe znaczenie 'uciekać'.

Sporo natomiast przykładów zmian, jakie zaszły prawdopodobnie już w nowym środowisku, dostarczają czasowniki zapożyczone z polskiego, funkcjonujące w rosyjskich gwarach⁵. Tak więc, o ile w pewnych dialektach wyraz *поблондить* znaczy dokładnie to samo, co polski 'pobłądzić', a bezprzedrostkowy *блондить* 'wałęsać się bez celu', to w innych może znaczyć wyłącznie 'ukraść'. Jeśli w rosyjskim języku literackim początku XVIII wieku *громадить* odpowiadało dokładnie polskiemu 'gromadzić, zbierać', to gwarach rosyjskich, którym nieobcy jest dziś ten czasownik, może on znaczyć albo 'stogować sia-

⁴ Jedyny, jak się wydaje, wyjątek stanowią rosyjskie kontynuanty polskiego *kłęczeć*, bo jakkolwiek piętnastowieczne *поклечить* wyraża jeszcze to samo znaczenie, co jego polski prototyp, to już poświadczone od początku XVIII w. *кленчить*/*клянчить* i dziewiętnastowieczne *выклянчить* odpowiadają znaczeniem polskimi czasownikom 'wypraszać' i 'wyprosić, wyblagać'.

⁵ Zob. *Словарь русских народных говоров*, Москва–Ленинград 1965.

no', albo 'ładować siano na wóz', albo nawet 'wiosłować'. Jeśli w jednych gwarach *кваниться* zachowało jeszcze znaczenie równe polskiemu, tj. 'śpieszyć się', to w innych *покваниться* odpowiada polskiemu 'połaszczyc się, połakomic się'. Jeśli w jednych gwarach *смаковать* znaczy 'smakować, jeść ze smakiem', to w innych *осмаковать* – 'wybierać wedle własnego smaku, uznania'. Jeśli w rosyjskim języku literackim poświadczane już z początkiem XVIII wieku czasowniki *шельмовать* i *ошельмовать* znaczyły i znaczą dokładnie to samo, co w polskim, to w gwarach rosyjskich *ошельмовать* używane jest w znaczeniu 'przyciąć psu uszy'. Przykłady można mnożyć.

Na pytanie o miejsce naszych czasowników i zakres bądź zakresy ich użycia we współczesnym języku rosyjskim stosunkowo pełnej i pewnej odpowiedzi dostarcza, opublikowany przed ćwierćwieczem, słownik frekwencyjny⁶. Wszystkie znajdujące się w nim wyrazy (a liczy ich około 40 000) tworzą niewątpliwie podstawowy kanon leksyki dwudziestowiecznej literackiej rosyjszczyzny. Konfrontacja naszego zbioru z jego zasobami wykazała, że odnotowuje on blisko 44% (tj. 45 wyrazów) spośród wszystkich znanych 17-tomowemu słownikowi akademickiemu naszych czasowników bezprzedrostkowych i około 33% (tj. 37) takichże czasowników przedrostkowych.

A oto pełny wykaz owych wyrazów w porządku malejącej frekwencji:

A. Czasowniki bezprzedrostkowe

<i>значить</i>	708	<i>рапортовать</i>	7	<i>ховаться</i>	2
<i>организовать</i>	105	<i>хмуриться</i>	6	<i>экзаменовать</i>	2
<i>пробовать</i>	57	<i>штурмовать</i>	6	<i>гарцевать</i>	1
<i>танцевать</i>	57	<i>клянчить</i>	5	<i>граничить</i>	1
<i>интересовать</i>	40	<i>рекомендоваться</i>	4	<i>интриговать</i>	1
<i>интересоваться</i>	32	<i>бастовать</i>	3	<i>лавировать</i>	1
<i>тревожить</i>	32	<i>малевать</i>	3	<i>личить</i>	1
<i>рекомендовать</i>	25	<i>мариновать</i>	3	<i>нумеровать</i>	1
<i>протестовать</i>	24	<i>миловать</i>	3	<i>робить</i>	1
<i>диктовать</i>	15	<i>салютовать</i>	3	<i>смаковать</i>	1
<i>публиковать</i>	14	<i>формовать</i>	3	<i>трезветь</i>	1
<i>адресовать</i>	11	<i>арендовать</i>	2	<i>тасовать</i>	1
<i>тревожиться</i>	9	<i>мешкать</i>	2	<i>хмурить</i>	1
<i>неволиять</i>	8	<i>пасовать</i>	2	<i>шнуровать</i>	1
<i>бунтовать</i>	7	<i>секвестровать</i>	2	<i>шуровать</i>	1

B. Czasowniki przedrostkowe

<i>позволить</i>	236	<i>продиктовать</i>	5	<i>зарисовать</i>	1
<i>попробовать</i>	98	<i>заинтриговать</i>	2	<i>затанцевать</i>	1
<i>назначить</i>	51	<i>замуровать</i>	2	<i>накрахмалить</i>	1
<i>заинтересовать</i>	31	<i>нахмурить</i>	2	<i>обжаловать</i>	1
<i>нахмуриться</i>	21	<i>отважиться</i>	2	<i>означить</i>	1
<i>ограничить</i>	20	<i>упаковать</i>	2	<i>оттанцевать</i>	1
<i>нарушить</i>	19	<i>вызволить</i>	1	<i>потрафить</i>	1

⁶ *Частотный словарь русского языка* (под ред. Л.Н. Засориной), Москва 1977.

<i>нарисовать</i>	18	<i>вымуштровать</i>	1	<i>похилиться</i>	1
<i>заинтересоваться</i>	13	<i>залатать</i>	1	<i>приневолить</i>	1
<i>потревожить</i>	10	<i>замордовать</i>	1	<i>размалевать</i>	1
<i>потанцевать</i>	6	<i>запаковать</i>	1	<i>скомпоновать</i>	1
<i>порекомендовать</i>	5	<i>зарекомендовать</i>	1	<i>спасовать</i>	1
				<i>срисовать</i>	1

Ponieważ ustalenie wiarygodnego zakresu użycia (względnie zakresów użycia) wyrazu jest możliwe tylko wówczas, gdy występuje on dostatecznie często w tekstach, badaniami naszymi objęliśmy jedynie 22 czasowniki powyższego wykazu o frekwencji przekraczającej 9 poświadczeń w słowniku częstotliwości. Jako podstawę klasyfikacji przyjęliśmy, zaproponowany przez Borisa Łarina i zastosowany przez ów słownik, podział leksyki języka prozy na cztery funkcjonalne zakresy // typy, a mianowicie:

- I – leksykę języka prozy dziennikarskiej,
- II – leksykę języka potocznego (*разговорная речь*),
- III – leksykę języka prozy naukowo-publicystycznej,
- IV – leksykę prozy artystycznej.

Wyselekcjonowane przez nas wyrazy choć, jak można się było tego spodziewać, poświadczane zostały przeważnie we wszystkich czterech typach funkcjonalnych, to przecież z wyjątkiem dwóch – *тревожить* i *заинтересоваться* – określiły dostatecznie wyraźnie swoje preferencje. Najwięcej z nich, bo aż 10, wystąpiło przede wszystkim w tekstach utworów dramatycznych, najbliższych, zdaniem Łarina, językowi potocznemu, 6 – głównie w tekstach prozy dziennikarskiej, a po dwa – przede wszystkim w dwu pozostałych typach. Na podstawie powyższego można więc wnosić, że funkcjonujące dziś czasowniki – zapożyczenia z polskiego, przyswojone zostały chyba w stopniu dostatecznym przez literacki język rosyjski.